

ПОЛИТИКА И ПОЕТИКА ГУНДУЛИЋЕВОГ *ОСМАНА*

Џиво Гундулић се сматра најзначајнијим барокним писцем старе дубровачке књижевности, а еп *Осман* представља круну Гундулићевог стваралаштва. *Осман* у себи носи синтезу времена у ком је настао, укључујући у њу владајуће поетике, идеје епохе, тадашње политичке прилике, али и размишљања и тежње људи који су у том времену живели. Историјски тренутак у коме је Гундулић писао *Османа* био је са једне стране обележен реформацијом католичке цркве и бароком који је ту реформацију пратио у сфери уметности, а са друге стране политичком ситуацијом коју је одликовало незадовољство зависношћу Дубровника од Порте и надом у скоро ослобођење. Хоћинска битка из 1621. године протумачена је као весник слободе, а за Гундулића и Дубровчане, Пољска је била земља која је ту слободу могла да донесе словенским народима. Разлози за писање *Османа* могу се поделити на историјске, односно оне који су се тicali тренутне политичке ситуације у Европи и Дубровнику, и на књижевноуметничке, односно оне који су у вези са владајућом поетиком. Стога ће фокус овог рада бити политика и поетика епа *Осман* Ивана Џива Гундулића.

Кључне речи: *Осман*, Гундулић, поетика, политика, барок.

1.0. Увод

Џиво Гундулић се сматра најзначајнијим писцем дубровачке барокне књижевности, а његов еп *Осман* највишим уметничким дометом ове књижевне епохе у Дубровнику. Препевавши седам покајничких Давидових псалама, Гундулић је још за живота био овенчан титулом “краља илирске поезије”, а поред *Османа* и *Пјесни покорних*, написао је и бројне драме, пасторалу *Дубравка*, као и религиозно-рефлексивни спев *Сузе сина разметнога*. “У њему i у његовим literarnim tekstovima skupile su se, као

¹ vasilisa.cvetkovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200165).

у жижи, све најбитније одлике његова века, века седamnaestог који су историчари некад називали ‘златним’, а који сада радије зову ‘великим’.” (PANTIĆ 1963: 7)

Како се епопеја сматрала врхунцем књижевног стваралаштва у доба барока које своје уметничке узор тражи у антици, а у Италији се јавила експанзија епског стваралаштва по узору на Торквата Тоса, не чуди да је Гундулић половину свог радног века посветио писању *Османа*. „Већ кад је писао предговор *Pjesnima pokornim*, он се у мислима заносио еропејом, али му је тада још лебдио пред очима само пријевод *Oslobođenog Jerusalema*, који је канио посветити полјском кralју.” (КОМБОЛ 1961: 243) С јесени 1621. године десио се за Европу значајан догађај, Хоћинска битка у којој је турска војска била поражена од стране Пољске, што је хришћанским светом одјекнуло као весник почетка пада Османског царства. Наредне године је дошло до преврата на турском престолу, султан Осман II је збачен од стране јаничара и власт је преузео његов стриц, а 1623. године је у Цариграду склопљен мир са Пољацима. Чини се да су ови историјски догађаји, чији је Гундулић био савременик, утицали да уместо прepeва Тасовог епа напише свој, односно окуша се у овој специфичној литерарној форми која је у Европи тог периода стекла велику популарност. „Осман је био први дубровачки велики еп на народном језику, састављен према законима нове поетике.” (БОЈОВИЋ 1995: 10) Како се може закључити из претходно наведеног, разлози за писање *Османа* могу се поделити на историјске, односно оне који су се тicali тренутне политичке ситуације у Европи и Дубровнику, и на књижевноуметничке, односно оне који су у вези са владајућом поетиком. Стога ће фокус овог рада бити политика и поетика епа *Осман* Ивана Цива Гундулића.

2.0. Политика

Економске прилике су у Дубровнику половином 16. века кренуле да се погоршавају, а један од узрока је био слабљење трговинских веза са Турском. Ово је за последицу имало осиромашење властеле којој је и сам Гундулић припадао. Паралелно са лошом економском ситуацијом, црква започиње реформу на нивоу целог католичанства, што резултује већом контролом у јавном и приватном животу од стране како цркве, тако и државе. Међу хришћанским светом на Балкану јача идеја о пружању отпора Османском царству, све више расте број хајдучких и ускочких дружина са којима сарађују велики број Дубровчана. Ј. Тадић истиче да је Гундулић „целога живота веровато у пропаст Турскога Царства”, те да је управо еп *Осман* отелотворење тог дубровачког уверења. (ТАДИЋ 1995: 118)

Полонофилска идеја се, међутим, у Дубровнику није јавила са Гундулићевим делом. Наиме, још средином 15. века у делу хуманисте Винка

Прибојевића *De origine successibusque Slavorum* уочавамо утопијске визије о величини, слави и јединству словенских народа, а нарочито се велича слава, храброст и гостољубивост Пољака, те тако успоставља темеље представама 16. и 17. века о пољском етникуму. Ипак, остављајући културноисторијске и политичко-идеолошке разлоге по страни, Д. Фалишевац сматра да се полонофилства присутно у епу *Осман* „може се тумачити и с аспекта барокнога свјетоназора који је био необично склон митотворним и утопијским предоджбам и конструктима” (2007: 191), односно да је то полонофилство „као митотворна и утопијска предоджба те жељена геополитичка конструкција било у складу са барокном склоношћу стварању великих митова и конструката”. (2007: 208, 209)

Еп *Осман* састоји се од двадесет певања, од којих два недостају³. Прича се грана у два наративна тока, од којих један ретроспективно говори о Хоћинској бици и дешавањима која су је пратила, док други прати султана Османа годину дана након боја, потрагу за женама за харем, те заверу и свргавање с престола. Пољска тематика у *Осману* захвата део 1, 3, 4, 5, 6, 9, 10. и 11. певања, што је отприлике половина целог епа, а централна фигура ове фабуларне линије је краљевих Владислав, док се османска тематика формира око лика ултана Османа. Чини се да је ово једна од чињеница на којима почива теорија о постојању двају епова – *Владиславице* и *Османиде*⁴.

Гундулић је у представи Пољске као слободне, хришћанске земље са традицијом видео Дубровник, односно оно што је желео да Дубровачка Република буде. „Svi pripovedačevi komentari kojima se hvali i veliča Poljska kao aristokratska republika govore o tome da je sam Gundulić svoje ideje i koncepcije o idealnoj državi projicirao u poljsku državu, a istodobno je zagovaranjem takvih stajališta indirektno podržavao i hvalio aristokratsko uređenje vlastite domovine – Dubrovačke Republike.” (FALIŠEVAC 2007: 200) То се јасно уочава у другом певању када се пољска војска хвали истичући аристократско порекло војника.

„Ну није чудо да обране проћ
њима се не находе:
Војске им су изабране
од војевода и господе.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 91)

³ Бројне су теорије у вези са недостатком ових двају певања, неки сматрају да су цензуром избачена, други да никада нису ни написана, међутим до поузданих података се и даље није дошло.

⁴ А. Павић, на основу распореда историјске и неисторијске грађе, те романтичних епизода везаних искључиво за Владислава и оних у вези само са Османом, изнео је претпоставку о првобитном постојању двају епова - *Владиславице* и *Османиде*, који су касније спојени у један, а да је простор од двају поглавља остао неиспуњен јер радња није могла спонтано да се надовеже. Ова претпоставка изазвала је бурну полемику, већина теоретичара је на крају одбацила.

Чак и када говори о лепоти веренице и супруге краљевића Владислава, приповедач истиче аристократски карактер те лепоте као једну од њених вредности.

„Ну могућа ова липос
с свијетлом крви кад се здружи,
двакрат већу каже крипос
да ју двоји свак и служи” (ГУНДУЛИЋ 1978: 142)

М. Комбол сматра да је за Гундулића, као припадника аристократије, очекивано размишљање о слободи као идеји на којој почива Дубровник. „Dubrovački su pisci, међу њима и Gundulić, većinom sami bili članovi објесног у сигурности, што је даје велика моћ, али баš зато и непрестано заокупљеног мишљу о својој слободи и поносног на њу.” (1961: 241) У трећем певању, приповедач описујући Пољску, истиче вредности Дубровачке републике, где се поред вере и слободе, врхунском вредношћу сматра и господство, односно аристократизам.

„Глас се у њих сред народа
од истока до запада
вјера, господство и слобода
Дубровника мирна града.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 95)

„U predodžbu poljskoga plemstva kao slobodnoga staleža koji sam sebi donosi zakone ugrađena je Gundulićeva koncepcija o značenju i ulozi plemstva u vlastitoj aristokratskoj republici, a u skladu sa ranonovovjekovnom staleškom paradigmom.” (FALIŠEVAC 2007: 197) У петом певању се говори о слободи као о највећој драгоцености која се не може поредити ни са каквим материјалним богатством.

„Нека трпи јарам тешки
тко га обикну више врата:
вitezови држе лешки
њих слободу дражу од злата.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 122)

Док кнез Зборовски Владиславу описује таписерију на којој је представљен Хоћински бој, интересантним се издваја помињање пустињака Блажа, у чијем корену се може пронаћи име Влах, односно који необично подсећа на лик Светог Влаха, заштитника Дубровник.

„Не боји се тко праву има
вјеру у Бога вишњем гори.
Од кољена је племенита
господичић један оно
ки погрди славу од свита,
а обра битје свим приклоно.

Блаж на име он се зове,
и с истока до запада
од светиње глас његове
по народих лети сада.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 189)

Имајући у виду зависност Дубровачке Републике од Порте и Османског царства, Гундулић је у представу о Пољској уградио вредности на којима је почивала слика о идеалној држави којом владају добри и племенити, а која почива на геслу *Sapere aude*, односно на разуму и паметном расуђивању. Међутим, у приказивању политичког деловања Пољске и Турске, Гундулић је изнео и сопствена политичка и стратешка промишљања и ставове. То је нарочито уочљиво у 11. певању у говору Али-паше када аргументовано објашњава зашто Пољаци треба да склопе примирје са Турском. „Taj je govor jasan dokaz da je u oblikovanju slike o Poljacima, poljskoj državi i strukturi državne vlasti Gundulić bio isto toliko realan političar koliko i zagovaratelj polonofilske koncepcije baroknog slavizma, utopijskoga konstrukta koji je obilježio ideološki i politički imaginarij dubrovačkoga 17. stoljeća.” (FALIŠEVAC 2007: 199) Гундулић, на уста Али-паше, истиче да је за успешно вођење државе битно проценити када је прави тренутак за одређени поступак и искористити шансу:

„Сва је мудрос за времена
пригоду умјет ухитити
и обрат оно што опћена
добра узрок може бити.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 198)

Али-паша, претходно нахваливши храброст и врлине пољских војника, говори да би за Пољску био ненадокнадив губитак да сви ти ратници погину у новом боју или буду одведени у заробљеништво, што се узима за неминовно уколико би се сукоб између Пољске и Турске наставио. Овде се показује да је Али-паша вешт говорник који уз поштовање саговорника, а без експлицитних претњи, покушава да оствари свој циљ, односно потврди већ потписани мир са Турском.

„Ну ти, краљу, кад по срећи
изгубио би тве јунаке,
откуд би уфô игда стећи
вitezове друге таке?” (ГУНДУЛИЋ 1978: 199)

„Свак у миру честит зове,
обилност је гдје мир стоји;
мир краљевства и градове здржи,
узмнажа, вријежи и гоји.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 201)

У претходно наведеним стиховима истиче се да је државни просперитет могућ једино у доба мира. Рат је лако започети, али рат увек са собом носи

и велике жртве, те Али-паша сматра да је и за Пољску боље да одржи мир са Турском, а да своје освајачке претензије усмери на другу страну – на Шведску.

Лик Али-паше представљен је као идеал дипломатије. Чини се да кроз њега Гундулић жели да покаже на који начин треба преговарати са моћницима, те можда укаже да ставове које би сама Дубровачка Република требало да заступа у преговорима са Османским царством.

Фалишевац истиче да је Гундулићев „politički identitet polonoslavenski obojen, u manjoj meri sveslavenski” (FALIŠEVAC 2007: 206), те да се „svijest o vlastitoj domovini kao relativno slobodnoj aristokratskoj državi projicirala se u hipertrofiranu i idealiziranu obliku, u ‘drugog’, u poljsku državu.” (FALIŠEVAC 2007: 209) Пољска је за Гундулића била дуго прижељкивани спасилац који ће ослободити балканске народе од Турака, а Дубровнику омогућити да поврати слободу и стари аристократски сјај. Желећи да у Хоћинској бици види почетак гашења турске империје, Гундулић је тој борби желео да помогне стварањем култа, а то чини кроз стварајући еп као велику литерарну форму која пева изузетне јуначке подвиге.

„Ер што не узе цар остала
сва краљевства од крстјана,
ваша је слава, ваша је хвала,
ви сте били њих одбрана.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 198)

2.1. Однос према историји

Већина проучавалаца *Османа* дефинише као историјско-романтични еп, односно да је основа историјска, али обогаћена романтичним елементима, а у складу са поетиком епохе. „Iako barokni povijesni ep ili barokna pohvalnica obrađuju teme iz suvremene povijesnopolitičke zbilje, ipak su već svojim statusom književnih tekstova takva djela bila oslobođena obveze istinitosti i vjerodostojnosti u oblikovanju svojih tematskih svjetova. I poetički program baroka svojom apologijom začudnosti, fikcionalnosti i nemimetičnosti davao je legitimitet književnim djelima za određeni stupanj fikcionalnosti.” (FALIŠEVAC 2007: 194) Из претходно наведеног јасно се да закључити да је у делима са историјском подлогом, могло да дође и долазило је до одступања од историје, да то ни на који начин није било чудно ни неочекивано, напротив, оно што је уметничко дело разликовало од историографских записа је управо уметничка обрада историјске датости. „Књижевно стваралаштво представља спознају, а не копију стварности.” (ЋИРИЋ 2018: 19) Ипак, када говоримо о историјским чињеницама морамо имати у виду да је „и историја подложна интерпретацији као и књижевни текст” (ЋИРИЋ 2018: 22–23), те да од историјским чињеницама можемо говорити само условно као о консензусној истини. Када говоримо о мењању историјске истине, кључно је запитати се на који начин и са којим циљем је Гундулић то радио у свом епу.

Чини се да главни разлог можемо тражити у политичким приликама у којима је Гундулић живео, а које смо поменули у претходном одељку - Дубровачка Република је била у подређеном положају у односу на Турску од које је зависила, а Хоћинска битка и мир који је склопљен наредне године уливали су наду у будуће ослобођење хришћанских народа, што се све надовезивало на већ постојећи култ пољског народа присутан у то време. У односу на политичке прилике у којима је живео, Гундулић је обликовао своје политичке ставове и идеологију, коју је затим пренео у *Османа*.

Најочигледнија измена у односу на историјске чињенице је у вези са централном личношћу фабуларне линије везане за Пољску, Владиславом. Наиме, Владислав је за време Хоћинског боја лежао болестан у шатору, дакле његово јунаштво није један од разлога пољске победе. Међутим, како поетика барока почива на јаким контрастима, Гундулић је еп градио на антитези између Владислава и Османа, односно Пољске и Турске, хришћанства и ислама, што у суштини можемо читати као исконску борбу добра и зла (где кулминацију приказивања овог другог учавамо у певању које се одвија у паклу). Такође је уочљиво да је хронологија измењена у односу на стварност, а у корист кохерентности епа, дакле, иако је након Хоћинске битке султан Осман убијен, а тек је након тога, односно две године након битке, склопљен мир између учесника. У епу Осман је тај који шаље Али-пашу у Пољску на преговоре, док мир је уистину склопљен у Цариграду и тим поводом је као пољски изасланик дошао кнез Збараски (Зборовски). Једно од занимљивих одступања је и помињање Владислављеве веренице које је у доба када је одиграва Осман још увек била девојчица и који је Владислав више од деценије касније оженио. Поред тога, постоји низ ликова који су измишљени, односно који немају никаквог упоришта у историји, а међу њима су Соколица, Сунчица, Бегум, Али-паша, Љубдраг.

Чини се да је цео *Осман* испеван са идејом полонофилства којим се Гундулић бранио од фрустрација изазваних политичким околностима у којима је живео, те је и целокупан простор у који је смештена радња *Османа* подређен тој идеји. „Geopolitički prostor predmetnotematskih svjetova Osmana ne izgrađuje se na političkim predodžbama zapadnoeuropske orijentacije, nego polonoslavenske. Europa se u Osmanu gotovo uopće ne pojavljuje kao politički prostor ili konstitutivni čimbenik epskoga svijeta.” (FALIŠEVAC 2007: 206)

С друге стране, З. Бојовић истиче да неке делове Гундулић јесте написао доследно историјској истини или макар са том тежњом. „Завршни чин савремене турске историје - побуна јаничара и убиство Османово - представљен је на основу стварних података” (БОЈОВИЋ 1995: 37), што значи да је део у вези са побуном јаничара, завером Мустафине мајке и Даута са њима, убиство Дилавера, те довођење Мустафе на Османов престо испеван са тенденцијом да што верније прикаже историјску истину.

Када говоримо о односу према историји, треба узети у обзир још једну чињеницу која се односи на пренос информација у то доба. Колико год Гундулић познавао турску и пољску историју и прилике у тим земљама, Хоћински бој и свргавање султана Османа представљају догађаје чији је савременик био и о којима није могао увек да потпуно поуздано да се информише, будући да у тренутку када је писао *Османа* још увек нису прошли зуб времена и тест историје, односно да општи ставови друштва о појединим догађајима још увек нису били формиранани.

3.0. Поетика

Доба реформације, али и исцрпљеност ренесансних форми које кулминирају појавом маниризма, условљава појаву барока који, насупрот виталистичком принципу ренесансе, доноси свест о пролазности, смртности и грешности. „Та су два века (16. и 17), иначе, и у Dubrovniku, као и drugde, bila vrlo različita, čak u mnogo čemu i oštro suprotstavljena jedan drugome” (PANTIĆ 1963: 7), ипак, након богате ренесансне уметничке продукције, дошло је време за нешто другачије. “Дубровчани су, види се, и економски и духовно, били зрели да прихвате нову идејну оријентацију која је долазила са запада.” (TADIĆ 1939: 116, 117) Опште осећање пролазности нашло је своје место и у Гундулићевим делима, више од свих у епу *Осман* који почива на идеји о пролазности свих царстава и подсећању на промелљивост судбине и смртност, у складу са барокним мишљу *Memento mori*. „Osjećanje prolaznosti, koje je dalo glavnu boju Suzama, izbija i u Osmanu kao temeljni lirski doživljajni ton.” (KOMVOL 1961: 246) Често цитирани стихови с почетка првог певања упозоравају на таштину као погубан људски грех, подсећајући на смртност и истичући превртљивост судбине.

„Ах, чијем си се захвалила
ташта људска охолости?
Све што више стереш крила,
све ћеш пака ниже пасти!” (ГУНДУЛИЋ 1978: 75)

„Коло од среће околи
вртећи се не пристаје:
тко би гори, ето је доли,
а тко доли гори устаје.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 75)

Говорећи о утицајима епохе барока у оквиру које је Гундулић стварао, нужно је поменути Торквата Таса који је својим епом *Ослобођени Јерусалим* и својим *Говорима о песничкој вештини* поставио узор за писање епа. Несумњиво је да је Гундулић писао *Османа* имајући у виду Тасову поетику, и ње се у доброј мери, али не у потпуности, држао. Иако М. Панџић тврди:

„Svoj epos Gundulić je radio s knjigom poetskih teorija Torkvata Tasa u ruci, i s njegovim *Oslobođenim Jerusalimom pred očima*”, и налази чак директна преузимања појединих Тасових мисли, слика и обрта, али он ипак истиче да Гундулић није пуки епигону. (PANTIĆ 1963: 15) Највидљивији одступање у односу на Тасове поетске ставове представља одабир теме. Иако је у питању сукоб између хришћана и нехришћанског народа који заиста припада историјској истини, за разлику од Таса, Гундулић говори о догађају чији је савременик. „I Gundulić je, doduše, protivno od Tasa, uzeo za okosnicu svoga djela suvremen predmet, to jest odluku pobijedenog i ogorčenog cara Osmana, da krene na Istok po nove čete, bunu u Carigradu i smrt Osmanovu, ali je u taj povijesni okvir ugradio čitav jedan viteški svijet sa ženama ratnicama, koje pod okloпом kriju meko žensko srce, s vitezom Dilaverom, koji srce u boj noseći na prsima sliku ljepotice dobivene na sablji, i s pastirsko-idiličnim prizorima, kakvih je bilo puno tadašnje pjesništvo.” (KOMVOL 1961: 244) Видно одступање од Тасове поезике представља и одабир главног лика - султана Османа по коме еп и носи назив. Наиме, Тасо у својим *Говорима о песничкој вештини* напомиње да главни јунак треба да буде представник етичких вредности, правде, те да на крају завршава срећно, а лик Османа представља антитезу свега наведеног. Оваква Гундулићева одлука може деловати чудно, али уколико се осврнемо на општу атмосферу епохе, као и на његов претходни рад, пре свега на *Сузе сина разметнога*, можемо закључити да је Гундулић у складу са идејом о грешности и охолости у свом епу певао о једном иновернику чија је трагедија узрокована младалачком сујетом и осионошћу. На тај начин можемо повући и паралелу са *Сузама сина разметнога* у којима се говори о младићу који пати од сличних грехова, али се као хришћанин покајањем спасава, за разлику од Османа који као иноверник страда. Такође, будући да еп почива на контрасту хришћанства и ислама, Османов лик антитетички делује на карактеризацију Владислављевог лика. Интересантно је поменути и да Гундулић није једини који почетком четврте деценије седамнаестог века опева догађаје у вези са смрћу султана Османа. Наиме, 1631. Иван Томка Мрнавић пише драму *Османићица* која обрађује идентичну тему као *Осман*.

Познато је да је барок своје узоре тражио у античкој уметности Грчке и Рима, и ти се узорци могу препознати и у *Османи*. Ослањајући се на традицију старогрчких епова, Гундулић у првом певању зазива музе, за разлику од религиозног Таса који у помоћ зазива Госпу.

„О дјевице чисте и благе
ке врх горе славне и свете
слатком власти пјесни драге
свијем преводцим наричете
нареците сад и мени” (ГУНДУЛИЋ 1978: 75)

У другом певању, упозоравајући на погубност коју плаховитост и таштина у младости могу носити, Гундулић говори о Икару и Фаентону, ликовима из грчких митова, покушавајући да мотивише, али и објасни трагичну судбину султана Османа као последицу осине младости.

„У поносној твој похлепи
сиње море млаца утопи
кому восак перје облијепи,
а сунчани зрак растопи.
Тебе уза се и они има
ки сред вода у огњу згори,
гди се с коли сунчанима
сатариса и обори.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 83)

Антички митови дискретно прожимају цео еп, те се кроз помињања Орфеја, Афродите, Зевса, Гиганата, Хелија, као и различитих митских локалитета, коришћењем поређења или метафоре жели да изнесе одређени став, поткрепи нека тврдња или подробније објасни ситуација о којој се пева.

Ослањајући се на традицију витешких спегова, Гундулић у *Османа* уноси мноштво епизода, велики број ликова и наративну разгранатост. Приказан је цео један свет витешких двобоја, девојака ратница, те стереотипних девица на пропланцима с пастирима. Међутим, М. Комбол истиче да је једна од мањкавости у *Османи* управо то подражавање средњовековних модела. „Уопће је сав тај витешко-idилични свијет доста механично уткан у сјелину дјела, не сроставши се с њом довољно органично и остајући одвише литераран и неподигнут до пјесничке сугестивности.” (1961: 245)

Фантастика је чест пратилац епова и можемо је уочити још у Хомеровим делима. Присуство фантастике било је у складу и са Тасовом поетиком, па он сам истиче да „uistinu vrlo malo zabavlja onaj spev koji ne donosi sobom onih čudesa što toliko uzbuđuju, ne samo duhove neznalica, nego i duhove razboritih i kritičnih”. (према PANTIĆ 1963: 82) Елементе чудесног уочавамо и у еп *Осман*, те ће у наредном поглављу они бити подробније сагледани.

3.1. Фантастика

Говорећи о фантастичним елементима у поређењу са ренесансном књижевношћу, Фалишевац каже: „U baroknim djelima različite žanrovske strukture neobična, fantastična i nad naravna bića još su češća.” (FALIŠEVAC 2007: 60) Гундулићев еп *Осман*, у складу са барокном поетиком и настављајући Тасову традицију, обилује фантастичним елементима, а то се најбоље да сагледати у певању које се дешава у паклу. Наиме, сматра се да је у овом делу епа највидљивији Тасов утицај будући да се у овом певању јављају демони на челу са Луцифером као представници сила зла.

Ипак, попут богова у античким грчким еповима, брину за судбину ислама чији су заштитници, али, за разлику од грчких богова, не утичу директно на догађаје. Колико паклени живаљ турски пораз доживљава лично најбоље осликава почетак Луциферовог говора:

„У кому ово силни пакô
злочеству се унетрми?
Што су оружја Пољакова
цара Османа придобили,
наша је штета не његова,
не он - ми смо изгубили!” (ГУНДУЛИЋ 1978: 219)

Фантастична бића у *Осману* могу се упоредити са фолклорном или религиозном фантастиком, они теже чудесном, али њихова функција је у суштини алегориска. Кроз њихово приказивање Гундулић износи политичке идеје и етичке ставове. Антитеза између Турске и Пољске, односно ислама и хришћанства, јасно се преиначује у контраст између добра и зла. Цео пакао са свим злим силама на страни је Османског царства, док се насупрот томе, у 11. певању током описивања таписерије помињу свец и мученици пољског порекла, односно заштитници Пољске државе.⁵ Дакле, идеја о добру и злу дата је кроз хришћански контекст, и управо је то оно што Гундулића јако приближава Тасу и његово *Ослобођеном Јерусалиму*, који опева управо Први крсташки рат, односно борбу хришћана против нехришћана. Треба такође узети у обзир доба реформације у којем су ови епови стварани, те их посматрати и у функцији контроле индивидуалног и друштвеног живота. Књижевност барока је, између осталог, требало и да подсети казну која следи грех, те да утиче на живот појединца подсећајући га на грешност и вежујући га за цркву покајништвом и жељом за искупљењем.

Фалишевац истиче да је функција фантастике у бароку другачија од ренесансе, у том смислу поредећи Држића и Гундулића, те каже да, за разлику од Држића, „Gundulić se nadnaravnim bićima koristi kao alegorijama, i to dvostruko: s jedne strane ona su alegorije čovjekove dvojnosti, podijeljenosti na tjelesno i duhovno, s druge strane ona su i simboli socijalne stratifikacije društva.” (FALIŠEVAC 2007: 64) Треба ипак имати у виду разлику између *Османове*, односно фолклорне и религиозне фантастике, у односу на фанатистику након романтизма, тј. савремену фантастику. Док је једна од основних карактеристика фантастике у савременим текстовима субверзивност, односно нема за циљ да укаже на нестабилност граница (стварности, идентитета итд.), појава чудесног у делима ренесансе и барока пре указује на поделе у оквиру света (једног и јединственог) у коме фантастично и реалистично истовремено постоје.

---

⁵ У претходном поглављу смо поменули на који начин се на “страну добра” ставља и Дубровник - помињање старца Блажа, односно алудирањем на Светог Влаха, заштитника Дубровника.

Поред навођења низа различитих фантастичних бића - жене са змијама уместо косе, полуљуди-полубикови, псоглави људи и сл., најмаркантнија фигура пакла је његов властодржац Луцифер који је “oslikan je kao fantastično biće, u koje ga je oblikovanju uvelike sudjelovala ideja ružnog, strašnog i jezovitog. Neobičan i rijedak leksik uvelike je potpomogao ovaj opis.” (FALIŠEVAC 2007: 62) Луцифер је страшни паклени владар за којим остаје крвави траг, који на огњеном престолу, када је гневан све око њега букне, кад говори као гром да бије.

„Срши глава најежена,
трепте змајска крила о плећу,
руњаве уши до рамена
простиру се и клепећу.
Из косијера слике грубе
нос незгромни на кљун пада
чељупине јазне трубе
замршена виси брада.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 187–188)

Поред функције носиоца политичких идеја и етичког система, фантастични елементи утичу и на приповедни темпо, али и на естетску димензију епа. „Paklene sile u epu imaju brojne funkcije: retardiraju radnju, suprotstavljajući se ideologiji i svjetonazoru koji ep zagovara; ostvaruju baroku drage meraviljorne segmente djela, djeluju začudno na recipijenta i slično.” (FALIŠEVAC 2007: 62)

3.2. Утицај народне књижевности и *Јеђупке на Османа*

Као што је случај и са ренесансним делима дубровачке књижевности, и дела барока са ових простора носила су у себи елементе усмене народне књижевности. Фолкорна култура је била јако жива и плодотворна, а њен утицај је најочигледнији на плану стила. М. Пантић иде толико далеко да утицај народне књижевности на Гундулића изједначава са утицајем Тасове поетике на процес обликовања епа *Осман*. „Може се без претеривања рећи да би без народне песме *Osman* izgledao umnogome, ako ne baš i sasvim, drukčije, i da је nepoznatom pevaču iz naroda Gundulić dugovao onoliko koliko i nesrećnom pesniku s ferarskog dvora.” (PANTIĆ 1963: 15)

Елементе народне књижевности код Гундулића уочили су и Вук Карацић и Станко Враз, али су они Гундулићеве стихове сматрали неправилним и изобличеним, што су објашњавали његовим подражавањем италијанских песника. С друге стране, В. Бабукић каже да је “славни Гундули наше народне пјесме с ближег познавао”, што се види “бјелодано у његову Осману пјевању третјем од 1-27 слога”. (ПАНТИЋ 1978: 100) Ипак, треба имати у виду чињеницу да народне епске песме Гундулићевог доба нису биле исте као у доба када је Вук бележио

умену књижевност, те да се разлике које су Враз и Караџић учили могу приписати развоју и преношењу усмене народне књижевности.

Стални епитети карактеристични за народну књижевност јављају се кроз цео еп и могу се схватити као одлика стила. Типични облици на које наилазимо су *руса глава, сиње море, цар честити, сиви соко, бритка сабља, добар коњ* итд. Гномске изрази и форме су присутни у целом епу, најчешће у виду пословица:

„тко једном зло окуси, други пут га тја привиди” (ГУНДУЛИЋ 1978: 85)
 „веће очи веће виде” (ГУНДУЛИЋ 1978: 238)

У 11. певању, приликом описивања таписерије редом се набрајају пољски јунаци и војсковође, односно у питању је епски каталог карактеристичан за епске народне песме.

Ипак, најупечатљивији утицај тадашње усмене народне књижевности огледа се у четирма бугарштицама које певају смедеревски пастири. Панџић истиче да Гундулић бугарштице „није ни цитирао дословно, ни препричавао приближно, већ их је од почетка до краја измишљао сам, додуше знајући одвећ добро њихов свет и историје које су оне волеле, њихов тон и начин којим су га постизале.” (ПАНТИЋ 1978: 132) И Гундулић је, као и његови ренесансни претходници, у првом реду Шишко Менчетић, волео да пише “на народну”, односно да по угледу на народну књижевност и користећи се типичним фразама и изразима ствара оригинално дело. „Тај свет из бугарштица и тај њихов тон били су, међутим, толико присутни у често стравичној, а без престанка опасној и напетом атмосфери Гундулићевог Дубровника.” (ПАНТИЋ 1978: 132)

Поред елемената из народне књижевности, упечатљив је и утицај у то време популарне дубровачке маскерате *Јеђунка*. *Јеђунка* представља маскерату, односно покладну песму која се певала у доба карневала. Централни мотив представља неузвраћена љубав младића према девојци који је дат кроз разговор Циганке гатаре и девојке, а цела маскерата у суштини пародира петраркистички стил. *Јеђунка* је у доба барока често цитирана у књижевним делима различитих писаца, а међу њима се нашао и Циво Гундулић. Наиме, многобројна су места у *Османа* на којима наилазимо на прећутне цитате из *Јеђунке*, односно дословно преузете стихове, али и парафразе и недоследне цитате.

„да не осуши лица вику” (ГУНДУЛИЋ 1978: 144)
 „ке ју свуди слидом слиде” (ГУНДУЛИЋ 1978: 161)
 „по милости даној згара” (ГУНДУЛИЋ 1978: 200)

Сматра се да је ова цингареска била толико популарна да је ушла у сферу опште културе тога доба, односно сви су је знали, радо певали и цитирали, па стога не чуди да су дела барокне дубровачке књижевности пуна алузија на *Јеђунку*, као и њених цитата. Поред Гундулића, још један

познати дубровачки аутор који је користио *Јеђупку* у својим делима је Џоно Палмотић.

4.0. Закључак

Несумњиво је да *Осман* представља круну Гундулићевог стваралаштва и да је, без обзира на извесне недостатке и чак структурну непотпуност (недостају два поглавља), у питању најзначајније делу дубровачке барокне књижевности. „Jer to delo nije, među Gundulićevim delima, samo najkrupnije po obimu; ono je i najkrupnije po svojoj temi, po krugu životnih oblasti koje je zahvatilo i po problemima s kojima se ponelo.” (PANTIĆ 1963: 13) Еп *Осман* у себи носи синтезу времена у ком је настао, укључујући у њу владајуће постике, идеје епохе, тадашње политичке прилике, али и размишљања и тежње људи који су у том времену живели. Повезаност естетских и идеолошких компоненти *Османа* чини и уметнички и историјски изузетно значајним текстом.

Говорећи о султану Осману, Гундулић уистину говори о греху, о пропасти у коју води охолост, што као кулминацију има и сам призор Луцифера као првог који је због охолости пао у пакао. Ипак, у Гундулићу има и хришћанске самилости и жалости због трагично завршене младости султана, према коме се чини да Гундулић није у потпуности строг, те га не опева као искључивог негативца. Барокна антитетичност и јака религијска обојеност које представљају карактеристику епохе долазе до изражаја у супротсављању Пољске и Турске. С друге стране, говорећи о Пољској Гундулић као да говори о свом Дубровнику, односно идеалном Дубровнику осликаном у пасторали *Дубравка*. Желећи за свој народ ослобођење од турске зависности, Гундулић је у Пољској видео велики словенски етникум који би, попут старијег брата, могао да заштити и донесе слободу, и другим словенским народима. Пантић истиче да пишући *Османа* Гундулић проговара о словенским народима који су чекали свој тренутак да поврате слободу: „sad njega zanima ceo jedan niz naroda, slovenskih u prvom redu, i to kako onih koji su trenutno sapeti u jaram ropstva, tako i onih u koje se upiru oči iščekivanja i nade; to je delo, dakle, drama jednog velikog i mnogobrojnog plemena, čiji je istorijski trenutak tek imao da dođe.” (PANTIĆ 1963: 13,14)

Испевавши *Османа*, Гундулић је изнео тежњу сопственог народа ка слободи и веру да се ближи тренутак када ће Дубровник повратити некадашњи сјај. Како „политичка, историјска и социјална димензија у књижевно успешном делу представљају само један од његових значењских и вредносних слојева” (ЋИРИЋ 2018: 17), ослањајући се на Тасову поезију и карактеристике епохе, Гундулић ствара оригинално уметничко дело уносећи у њега и елементе народне књижевности, што се огледа како на плану стила,

тако и у формама које убацује у свој еп. *Осман* је испеван на народном језику, што га чини првим епом такве врсте на нашим просторима.

Цитирана литература

- БОЈОВИЋ, Злата. *Осман Цива Гундулића*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.
- ПАНТИЋ, Мирослав. *Из књижевне прошлости*, СКЗ, Београд 1978.
- ПАНТИЋ, Мирослав. „Поетика Гундулићевог Османа“: Циво Гундулић. Приредила Злата Бојовић. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- ТАДИЋ, 18 Јорјо. *Политичке идеје Гундулића*, у: БОЈОВИЋ, Злата. *Осман Цива Гундулића*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.
- ЋИРИЋ. Биљана, *Етика и политика у новијој дубровачкој драми*, Задужбина Владете Јеротића Ars libri, Београд, 2018.
- FALIŠEVAC, Dunja, *Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad*, Zagreb 2007.
- KOMBOL, Mihovil. *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961.
- PANTIĆ. Miroslav, *Osman* predgovor u: GUNDULIĆ, Dživo, *Osman*, „Branko Đonović“, Београд, 1963.

Извори

ГУНДУЛИЋ, Циво, *Осман*, Просвета. Нолит. Завод за уџбенике, Београд, 1978.

Vasilisa Serafimović

POLITICS AND POETICS OF GUNDULIĆ'S *OSMAN*

Dživo Gundulić is considered as one of the most renowned baroque writers of the old Dubrovnik literature, and his epic *Osman* represents the peak of his work. *Osman* embodies the times of its creation, including the dominant poetics, the ideas of the epoche, former political affairs, as well as the aspirations of the people of the time. The historical moment in which Gundulić wrote *Osman* was on the one hand marked by the reformation of the Catholic church and Baroque, as an advocate in the field of art, and on the other hand by the political situation distinguished by the dissatisfaction with the fact that Dubrovnik was dependant on Porta and the hope of quick liberation. The battle of Hoćin in 1621 was seen as the messenger of liberty and for both Gundulić and the people of Dubrovnik, Poland was the country which could bring liberty to the Slavs. The reasons for writing *Osman*

can be divided into historical, i.e. the ones regarding the current political situation in Europe and Dubrovnik, and literary-artistic, i.e. the ones that are connected to the ruling poetics. Thus, the focus of the present paper will be the politics and the poetics of the *Osman* epic by Ivan Dživo Gundulić.

Key words: *Osman*, Gundulić, poetics, politics, baroque.